SEDAM STOLJEĆA PROSVJETITELJSKOG I ODGOJNOG POSLANJA

(Tado Oršolić /ur./, *Franjevci Bosne Srebrene i školstvo od početaka do kraja 20. stoljeća* /zbornik radova/, Tolisa – Zagreb, 2025.)

U izdanju Franjevačke provincije Bosne Srebrene, Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, Hrvatskog instituta za povijest, Franjevačke teologije Sarajevo te Franjevačkog samostana u Tolisi, svjetlo dana 2025. godine ugledao je opsežan i tematski razveden zbornik radova „Franjevci Bosne Srebrene i školstvo od početaka do kraja 20. stoljeća". Istoimeni znanstveni skup bio je organiziran u Franjevačkom samostanu u Tolisi 2023. godine, a povod mu je bila važna i nezanemariva 200. obljetnica utemeljenja prve pučke škole u Bosni i Hercegovini, koju je upravo u Tolisi 1823. godine osnovao fra Ilija Starčević. Taj je epitet ova škola dobila i s ponosom se njime diči upravo zbog toga što je riječ o prvoj pučkoj obrazovnoj ustanovi u BiH u kojoj je nastavu držao svjetovni učitelj i koja nije bila namijenjena izobrazbi budućih crkvenih kadrova. Fra Ilija, koji je vlastitim sredstvima iz uz pomoć župljana podignuo zgradu namijenjenu izvođenju nastave, koja je bila predviđena za do 120 djece, iz Slavonije je doveo civilnog učitelja Iliju Boričića, koji je u izobrazbi učenika primjenjivao aktualni nastavni plan i program iz Vojne krajine, odnosno iz Habsburške Monarhije. O društveno-političkim okolnostima koje su obilježavale prvu polovicu 19. stoljeća u toliškom kraju, odnosno u sjevernoj Bosni te istočnoj Slavoniji, ali i o franjevcima kao utemeljiteljima spomenute škole u Tolisi, podrobno je pisao dr. sc. Tado Oršolić u u uvodnim dvama znanstvenim radovima zastupljenima u ovom zborniku. Oršolić je ujedno glavni urednik zbornika te autor predgovora.

Gledajući u cijelosti, zbornik predstavlja plod sustavnog znanstveno-istraživačkog rada više autora koji su iz različitih historiografskih, filoloških i sociološkim kutova rasvijetlili višestoljetnu ulogu franjevač-

koga reda u opismenjavanju, obrazovanju te očuvanju vjerskog i narodnog identiteta u Bosni i Hercegovini te istočnoj Hrvatskoj (Slavoniji). Na temelju interdisciplinarnog pristupa autori prate kontinuitet franjevačke prosvjetne djelatnosti – od srednjovjekovnih samostanskih početaka, preko teških stoljeća osmanske vlasti i austrougarske modernizacije, pa sve do izazova i represija s kojima su se franjevačke obrazovne ustanove suočavale u razdoblju komunističke Jugoslavije.

RANOMODERNI I OSMANSKI PERIOD: TEMELJI PISMENOSTI I VISOKOŠKOLSKIH USTANOVA

Prva tematska cjelina zbornika usmjerena je na razdoblje osmanske vladavine, u kojem su razdoblju franjevci bili jedini nositelji pismenosti i formalnog obrazovanja među katoličkim stanovništvom. Rad Danka Mihajlovića i Marinka Marića detaljno obrađuje ulogu franjevaca Bosne Srebrene u Slavonskom Brodu. Nakon pada Broda 1536. godine pod osmansku vlast i bijega svjetovnog svećenstva, bosanski franjevci preuzimaju potpunu pastoralnu i obrazovnu skrb. Već krajem 16. stoljeća u Velikoj i Našicama djeluju gramatičke škole, a početkom 18. stoljeća u Brodu utemeljuju Visoku filozofsku školu (koja je djelovala od 1710. do 1783. godine), koja je odgojila mnogobrojne naraštaje intelektualaca, među kojima i znamenitog baruna Franju Trenka. Milan Vrbanus u svojem radu istražuje proces stvaranja prosvjetnih ustanova u prekosavskom dijelu Franjevačke provincije Bosne Srebrene sve do druge podjele i nastanka Provincije sv. Ivana Kapistrana 1757. godine. Autor ističe izniman trud provincijala (poput fra Franje Travničanina) i samostanskih gvardijana u podizanju kvalitete studija te sustavnom formiranju samostanskih knjižnica. Lokalnu perspektivu unutar Bosne donosi rad Marija Katića o počecima školstva u Varešu. Analizirajući transformaciju od privatnih i samostanskih opismenjavanja u vrijeme osmanskih Tanzimat reformi pa sve do austrougarske uprave, autor donosi dragocjenu kronologiju – od prve pučke škole u Tolisi (koju je utemeljio fra Ilija Starčević 1823.) i zgrade u Varešu (1856.) do otvaranja gimnazije (1891.) i šegrtske škole za potrebe vareškog rudnika i željezare (1892.) u doba vladavine cara Franje Josipa.

Detaljnim pregledom djelatnosti fra Marijana Šunjića, apostolskog vikara, prosvjetitelja i graditelja škola u Bosni, bavi se znanstveni rad Petra Jeleča, s osobitim naglaskom na doprinos Šunjićeva djelovanja razvoju prosvjete i školstva u Bosni.

IDENTITET, SOCIJALIZACIJA I LINGVISTIČKA BAŠTINA

Drugi blok radova bavi se procesom oblikovanja franjevačkog identiteta te analizom sačuvane rukopisne građe. Rudolf Barišić na temelju bogate epistolarno-arhivske građe (posebice pisama fojničkog franjevca Bone Perišića tijekom studija u Pečuhu) istražuje utjecaj inozemnog školovanja na socijalizaciju klerika u prvoj polovici 19. stoljeća. Barišić objašnjava kako su mladići, koji su primarno posjedovali uski zavičajni identitet vezan za matični samostanski distrikt, upravo zahvaljujući odlasku na studije u Ugarsku i Italiju te u susretu s vršnjacima iz drugih krajeva izgradili jedinstveni širi identitet bosanskih franjevaca. Iznimno zanimljiv lingvistički prilog donose Ivo Pranjković i Lada Badurina, koji analiziraju Toliški rukopis talijanske gramatike („Grammatica za uçit Jezik Talianski") autora fra Marijana Jakovljevića. Rad iznosi i nepoznate detalje o kulturnim vezama bosanskih franjevaca: sam rukopis posjeduje zapise na ćirilici nastale u Italiji (Siena, 1853. i 1856.) koji svjedoče o kruženju i darivanju udžbenika među franjevačkom braćom na studijima u inozemstvu. O ulozi katoličkog tiska u profiliranju franjevačkog školstva pišu Anto Mikić i Miro Radalj, analizirajući pisanje zagrebačkoga Katoličkog lista i sarajevske Vrhbosne. Radovi upućuju na prijelomnu točku nakon 1878. godine, kada dolaskom Austro-Ugarske i uspostavom redovite crkvene hijerarhije, na čelu s nadbiskupom Josipom Stadlerom, dolazi do postupnog prelaska pučkog školstva s franjevaca na državu i nove redovničke zajednice.

KOMUNISTIČKI PERIOD: REPRESIJA, IMOVINSKI SPOROVI I BORBA ZA OPSTANAK

Posljednji cjeloviti sklop radova unutar zbornika bavi se najdramatičnijim razdobljem za franjevačko školstvo – vremenom komunističke vladavine nakon Drugoga svjetskog rata. Miroslav Akmadža detaljno ra-

ščlanjuje sustavne udare vlasti na crkveno školstvo, koji su počeli već 1944. i 1945. godine odlukama o ukidanju svih privatnih i vjerskih škola. Autor opisuje mehanizme opstrukcije: od oduzimanja zgrada i imovine, pritisaka na bogoslove slanjem u vojsku ili ponudom stipendija na državnim fakultetima, do ukidanja prava javnosti svjedodžbama i zabrane osnivanja omladinskih organizacija unutar vjerskih škola. Apsurd tog razdoblja ogleda se u podatku da je, unatoč represiji, broj polaznika u franjevačkim školama u Visokom i Sarajevu rastao sve do 1970-ih godina. Na Akmadžin se rad tematski nadovezuje studija Marijana Karaule, koja rasvjetljava imovinsko-pravne sporove zbog zgrada Franjevačke teologije u Sarajevu i Franjevačke klasične gimnazije u Visokom. Karaula donosi malo poznatu epizodu iz 1949. godine, kad je visočkim franjevcima prijetilo potpuno izbacivanje iz zgrade. Krizu je preokrenula delegacija franjevaca koja je uspjela doći do predsjednika ondašnje FNRJ – Josipa Broza Tita. Nakon Titove osobne intervencije prekinut je proces oduzimanja te su franjevcima vratili ključne dijelove objekta. Autor ističe i nevjerojatan podatak da je državna gimnazija u Visokom punih 12 godina bila podstanar u franjevačkom samostanu, a istodobno su franjevački profesori i sjemeništarci morali spavati u neuvjetnim tavanima i hodnicima kako bi sačuvali kontinuitet svoje škole.

ZAKLJUČAK

Zbornik radova „Franjevci Bosne Srebrene i školstvo od početaka do kraja 20. stoljeća" predstavlja iznimno važan doprinos bosanskohercegovačkoj i hrvatskoj historiografiji. Tekstovi okupljeni u ovom izdanju nedvojbeno dokazuju da franjevačka prosvjetna misija nije bila samo vjersko pitanje nego temeljni zamašnjak opismenjavanja, očuvanja jezika te kulturne i civilizacijske emancipacije na ovim prostorima. Bogato dokumentiran arhivskom građom, zbornik će poslužiti kao nezaobilazna literatura svim istraživačima povijesti školstva, Crkve i društvenih pokreta u Bosni i Hercegovini te u Hrvatskoj.

Krešimir Dominković